

Drie Leidse pijpen uit één mal

Ruud Stam (ruudstam@tabakspijp.nl)

Drie Leidse pijpen uit één mal klinkt als drie voor de prijs van één zoals tegenwoordig soms in advertenties te lezen valt. Misschien had dit ook wel zo'n soort achtergrond: een zuinige pijpenmaker die zijn aanbod met weinig investeringen wilde veranderen.

De hier besproken pijpen zijn alle rond Leiden gevonden en behoren tot de hoog versierde Leidse pijpen uit de periode 1660-1680. Deze pijpen behoren typologisch bij een groep pijpen die alle ongemerkt zijn, behalve één soort pijp, die het in de mal gegraveerde merk HP op de ketel heeft staan (hier niet afgebeeld).⁶ Kenmerken van deze groep pijpen is ondermeer dat de vormnaden versierd zijn met een visgraatmotief (afbeelding 1c). Veel van deze pijpen hebben een ovale hiel die op de rand versierd is met stippen (afbeelding 1a-b) en soms hebben deze pijpen een hiel met daarop stippen (een soort tudorroos) die in de mal gegraveerd zijn (afbeelding 1d). Ook hebben deze pijpen vaak een versiering van takken met bladeren op de ketel.⁷ De met HP gemerkte pijpen worden toegeschreven of aan Hendrick Pieters, die in 1662 huwde met Martijntge Jacobs en in 1670 met Dirckge Dircksz., of aan Huybert Poulisz., die in 1685 met Stijntge Jans uit Gouda huwde.⁸ Deze laatste pijpenmaker is vermoedelijk echter te laat begonnen met de productie van pijpen om deze pijpen gemaakt te kunnen hebben. Een toeschrijving aan Hendrick Pieters blijft echter onzeker. Nog onzekerder is het om de pijpen die dezelfde kenmerken als de met HP gemerkte pijpen hebben eveneens aan deze pijpenmaker toe te schrijven.

Als deze drie pijpen nauwkeurig bekeken worden, dan is duidelijk dat de mal eerst aan de ene zijde aangepast is en pas daarna aan de andere zijde.

De pijpen

Pijp 1: De pijp heeft aan de ene zijde de afbeelding van een bokaal op een tafeltje in een schild met een uit twee lijnen en stippen bestaande kroon daarboven en aan de andere zijde de afbeelding van een kan, eveneens in een schild met een zelfsoortig kroon daarboven (afbeelding 1a-b). Het schild is omgeven door twee takken met bladeren. De naad van de pijp laat een visgraadmotief zien (afbeelding 1c). De hiel van de pijp heeft een versiering met punten op de rand en heeft aan de onderzijde een in de mal gegraveerde versiering met stippen, een soort tudorroos vormend (afbeelding 1d).

---

⁶ Van der Meulen en Tupan, 1980, p. 39-40.

⁷ Van der Meulen en Tupan, 1980, p. 40.

⁸ Van der Meulen en Tupan, 1980, p. 39 en van der Meulen, 1999, p. 17.

Afbeelding 1a-d

Pijp 2: Deze pijp heeft aan een zijde de sleutels, het Wapen van Leiden, in een schild met daarboven een uit twee lijnen en punten bestaande kroon en aan de andere zijde de kan in een schild met eveneens een uit twee lijnen en punten bestaande kroon daarboven. Aan beide zijden van de schilden zijn bladertakken aangebracht en ook de vormnaad is van een visgraadmotief voorzien. Nauwkeurige analyse van de twee helften van deze pijp leert dat, de zijde afgebeeld op afbeelding 2a met de sleutels, identiek is aan de op afbeelding 3a afgebeelde zijde van pijp 3. De op afbeelding 2b afgebeelde zijde is identiek aan de op afbeelding 1b afgebeelde zijde van pijp 1. Nauwkeurige waarneming leert dat waar (afbeelding 2a) de steel afgebroken is er nog een minuscuul fragmentje van het oor van de hond, die op de steel van pijp 3 staat te zien is. Pijp 2 heeft ook een rij punten rond de hiel.

Afbeelding 2a-c.
Afbeelding 2d.
Bovenaan de hiel is nog een restant van de decoratie van de hiel te zien zoals die op de hiel van pijp 1 staat.

Aan de onderzijde van de hiel is de versiering met de stippen (tudorroos) niet meer opgenomen. Kennelijk is de mal ook hier aangepast.

Pijp 3: Deze pijp heeft aan beide zijden de sleutels, het Wapen van Leiden, in een schild met een uit twee lijnen en stippen bestaande kroon daarboven. Om het schild zijn ook hier takken met bladeren aangebracht (afbeelding 3a-b). De vormnaad heeft ook hier een visgraatmotief. Deze pijp heeft geen versieringen op de hiel (afbeelding 3c).

Afbeelding 3a-c

Opvallend is dat de steel versierd is met aan de linkerkant een, primitief getekende, achteruit kijkende hond en aan de rechterkant met een hond die voor zich uitkijkt (afbeelding 3d-e). Achter beide honden staat nog een hond. Dit is beter te zien op afbeelding 4a-b.

Afbeelding 3d-e.

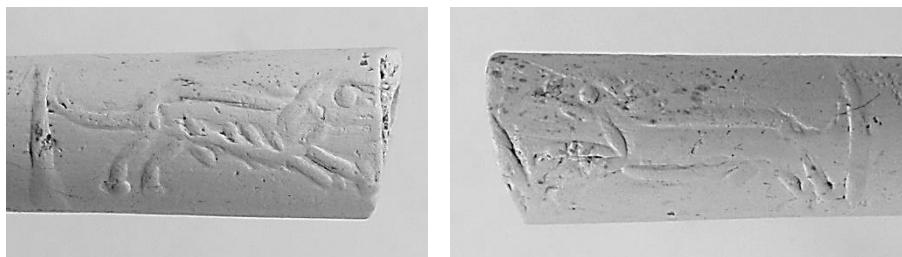
Een steel die bij Alphen gevonden is en die hoort bij een fragment van type 2 pijp (dus met sleutels en kan) laat de steeldecoratie vollediger zien (afbeelding 4a-b). Duidelijk is te zien dat hier twee honden achter elkaar

aanlopen, waarbij op de ene zijde de eerste hond omkijkt naar de tweede hond.

Afbeelding 4a-b. Bij Alphen gevonden steelfragmenten behorende bij type 2 pijp.

Een nabij Zoeterwoude langs de N11 los gevonden steeltje toont andere honden (afbeelding 5a-b). Voor de volledigheid zijn deze hierbij ook afgebeeld.⁹ Kennelijk is dit motief dus in meerdere mallen gegraveerd, vermoedelijk door dezelfde pijpenmaker.

Afbeelding 5a-b.

Conclusie

Van der Meulen en Tupan hebben in hun boek exemplaren van pijp 1 en pijp 2 afgebeeld en komen daar tot de conclusie dat op pijp 2 de roemer over de sleutels van pijp 2 heen gegraveerd is, zodat pijp 1 ontstond.¹⁰ Nu de drie pijpen naast elkaar kunnen worden gelegd, kan deze conclusie niet meer worden onderschreven. Vermoedelijk heeft deze pijpenmaker zijn vorm geleidelijk aangepast. Eerst is de Roemer (pijp 1) vervangen door de sleutels zodat pijp 2 ontstond. Daarna is ook de kan vervangen door de sleutels en is pijp 3 ontstaan. De hiel is geleidelijk ook aangepast. Eerst is de roos aan de onderzijde van de hiel bij pijp 2 verdwenen en bij pijp 3 is ook het randje met de puntjes rond de hiel verdwenen. Vermoedelijk hebben alle drie de pijpen

⁹ Zie ook van Oostveen en Stam, 2011, p. 109.

¹⁰ Van der Meulen en Tupan, 1980, p. 42-43.

honden op de steel gehad. Duidelijk is dat naarmate de mal verder aangepast werd de pijp minder fraai gedecoreerd was.

De hier getoonde pijpen zijn ontstaan toen de situatie voor de pijpenmakers in Leiden langzamerhand minder gunstig werd. Weliswaar was het Gilde in 1661 opgericht, maar al in 1774 zijn de laatste overluiden van het Gilde aangesteld en zullen de activiteiten van het gilde kort daarna zijn gestopt. De concurrentie met Gouda, de neergang in de lakennijverheid waardoor de stad verarmde hebben ertoe bijgedragen dat de pijpenijverheid al aan het eind van het derde kwart van de 17^e eeuw begon te kwijnen.¹¹ De hier getoonde pijpen laten deze ontwikkeling zien doordat de decoratie steeds minder fraai werd.

Onder slechte economische omstandigheden is het zuinig omspringen met mallen begrijpelijk. Duidelijk is ook dat de Leidse pijpenmakers in die tijd op arbeid bezuinigden. De afwerking van de vormnaden en de in de mal aangebrachte steelversieringen duiden hierop.¹²

Literatuur:

-Meulen, J. van der, Tupan, H., 1980. *De Leidse tabakspijpenmakers in de 17^e en 18^e eeuw*. Leiden / Hoogeveen.

-Meulen, J. van der, 1999. *Leidse pijpenmakers ten voeten uit*. Leiden.

-Oostveen, J. van, Stam, R., 2011. *Productiecentra van Nederlandse kleipijpen*. Een overzicht van de stand van zaken. Tiel / Leiden.

Mijn dank gaat uit naar Bert van der Lingen voor de scherpe foto's van de pijpen uit mijn collectie en het ter beschikking stellen van de foto's 4a-b.

---

¹¹ Van der Meulen en Tupan, 1980, p. 50 e.v.

¹² Van Oostveen en Stam, 2011, p. 109-110.

Waterpijp als jeneverfles. Zie pagina 43

Drie Leidse pijpen uit één mal. Zie pagina 49